

MALOMATIYLIK MASLAGI TALQINLARI AHMAD YASSAVIY IJODIDA

Rayhon Saidova

Turon Zarmed universiteti “Maktabgacha ta’lim” kafedrasini mudiri,
filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10101770>

Annotatsiya. Ahmad Yassaviy turkiy soʻfiyona sheʼriyatning asoschisidir. Uning “Devoni hikmat” nomli toʻplamida malomatiylik yetakchi gʻoyalardan biri hisoblanadi. Zero, tariqatda muhim sanalgan ishq va irfon kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini ochishda ham malomat holining oʻrni muhim. Yolgʻon soʻzlamalik, vaʼdaga vafo qilish singari yuksak fazilatlar ham malomat maslagining asosi ekanligi haqida xulosalar bildirildi. Hikmatlarda tariqat taʼlimida koʻp bor tilga olinadigan “Faqrlik mening faxrimdir”, “Oʻlmasdan burun oʻling” kabi qudsiy hadislar izohi ham malomatiylik maslagining maqsadlari asosida tushuntirildi.

Kalit soʻzlar: tasavvuf, pir, maqom, nafs, ruh, malomat, soʻfiyona, badiiyat, faqr, orif, oshiq, irfon, hikmat, tariqat, qalb, tasfiya, vahdat, fano.

INTERPRETATIONS OF THE ISSUE OF ACCOUNTABILITY IN THE CREATION OF AHMAD YASSAVI

Abstract. Ahmed Yassavi is the founder of Turkish Sufi poetry. Blame is one of the leading ideas in his collection “Devoni Hikmat”. After all, the role of blame is important in revealing the essence of concepts such as love and irfan, which are considered important in tariqat. Conclusions were made that high qualities such as not telling lies and keeping promises are the basis of blame. The interpretation of holy hadiths such as “Poverty is my pride” and “Die without dying” which are often mentioned in the teachings of the Tariqat in Hikmat, were also explained based on the goals of the problem of blame.

Key words: Sufism, pir, maqam, nafs, soul, blame, mysticism, artistry, poverty, scholar, lover, gnosis, wisdom, tariqat, soul, forgiveness, unity, death.

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ВОПРОСА ПОДОТЧЕТНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ АХМАДА ЯСАВИ

Аннотация. Ахмед Яссави – основоположник турецкой суфийской поэзии. Обвинение — одна из ведущих идей его сборника «Девони Хикмат». Ведь роль вины важна в раскрытии сущности таких понятий, как любовь и ирфан, которые считаются важными в Тарикате. Сделаны выводы, что в основе вины лежат такие высокие качества, как не врать и выполнять обещания. Интерпретация таких священных хадисов, как «Бедность – моя гордость» и «Умри, не умирая», которые часто упоминаются в учении Тариката в Хикмате, также объяснялась исходя из целей проблемы вины.

Ключевые слова: Суфизм, пир, макам, нафс, душа, вина, мистика, артистизм, бедность, учёный, любовник, гнозис, мудрость, тарикат, душа, прощение, единство, смерть.

Piri Turkiston Xoja Ahmad Yassaviy turkiy soʻfiyona sheʼriyatning asoschisi ekanligi ilmda maʼlumdir. “Devoni hikmat” yassaviya tariqati asoschisining ruhiy hol va maqomlarining badiiy talqini, xalqda Xoliq muhabbatini paydo qiluvchi ishq ifodasidir. Barcha tariqatlarda boʻlgani kabi yassaviyada ham malomatiylik maslagining alohida oʻrni bor. Shu bois ham

“Devoni hikmat”da malomatchi nafs talqinlariga alohida e’tibor qaratilgan. Bu xususida yassaviyshunos ustoz I.Haqqulov: “Turk olimi Ahmad Yashar O’choq Yassaviyning ilk ustozi Arslon bobning malomatiy bo’lganligini yozadi. Agar bu fikr haqiqat bo’lsa, Yassaviy yoshligidayoq malomatiylik sirlaridan xabar topgani va malomatiylikka qiziqish paydo qilganligiga shubha qolmaydi”¹, – deya ta’kidlagan.

Tariqat yo’lini bosib o’tmasdan nafsni tasfiya etish imkonsizligi tasavvuf haqidagi irfoniynazariy asarlarda asoslangan. Mana shu haqiqatni go’zal va ta’sirli tarzda ifodalash Sharq mumtoz adabiyotning bosh maqsadiga aylandi. Natijada qiynash, ayblash, malomat qilish bilan nafsni bilish hamda Robbini tanish bosh mavqega ko’tarildi, desak mubolag’a emas. Hatto yassaviya tariqati vakillari ma’naviy yo’lchilikning boshi – Malomat, deyishgan edi:

*Ul bozor kerak ersa bir irodat,
Piringdin tegar senga xush karomat,
Har oshiq tortsa kerak ming malomat,
Malomatsiz ushbu yo’lga kirsas bo’lmas*².

Haqqa oshiqdarga ming turli malomat yog’dirilgan. Ularning zamini esa ikki xil: avvalo, nafsning o’zini-o’zi malomat etishi, ayb-u nuqsonlariga iqrar bo’lib, o’zini ozorlashidir. Ikkinchisi, botin sohiblarining suvrat ahli tomonidan malomat qilinishi. Malomat go’yo taqdiri azalda bitilgan sinov va jazo kabi. Alloh nafsni yo’l imtihon etib malomat qiladi. Yoxud biror xato-yu gunohi uchun malomat orqali tarbiyalaydi. Malomat tan olingan, qayta-qayta murojaat qilinib izohlangan eng baland maqomlardan biri Payg’ambarimiz (s.a.v.)ning “*Al faqri faxri*”, ya’ni “*Faqirlik mening faxrimdir*” hadisi sharifining sharhida ham keltiriladi. Yassaviy ham ishq karvonida o’tkinchi hoyu havaslarga qullikdan forig’ bo’lib qolish “*Al faqri faxri*” malomati bilan qo’lga kiritilishini uqtiradi:

*Muhabbatning bozorida savdo qilsam,
“Faqru faxri” malomatin anda tortsam,
Ikki olam savdosini ko’zidin solsam,
Diydor uchun o’lmas burun o’lmayinmu?*

Albatta, “Devoni hikmat”dagi malomatiylik maslagini faqat shaxsiy bir his, tushuncha ma’nosida izohlash mumkin emas. Uning malomati bani basharni sergaklantiruvchi, ogohlantiruvchi bir chorlovdir. Zero, hikmatlardagi asosiy maqsad-muddao ham insoniyatning ma’naviy islohiga qaratilgandir. U odamlarni g’afolat uyqusidan uyg’otadi. Nafsni malomat qilish harakati boshlanadi. Natijada har bir qalbdan zarra qadar bo’lsin bedorlik bo’ladi. Malomatning o’tkir tig’i hamisha nafsga qaratilganini unutmaslik lozim. Malomat o’z-o’zingga hisob berish, har bir amalingni iymon, vijdon tarozisida o’lchash. Malomatchilar musohaba, muroqaba, mushohada kabi ulug’ maqomlarga erishib, Yaratganday ayri tushmay, bu dunyoga nima uchun kelganlari to’g’risida izchil fikr yuritadilar. Malomat ahli insonni xaloyiqqa termultirib, Xoliqdan yiroqlashtiruvchi nafs ekanini chuqur bilishgan. Biroq xotirda tutish lozimki, malomat Ishq va irfondan tug’ilmasa, u yo dushmanlik yo qahr-g’azabning mahsuli bo’lib, malomatga aloqasi bo’lmaydi. Malomatning o’qlariga bardosh berish va yo’lda sobit davom etish uchun ham ishq

¹ Haqqul I. Ahmad Yassaviy. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at, 2001, – B.25.

² Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Nashrga tayyorlovchilar: Ibrohim Haqqul va Nodirxon Hasan. Toshkent: “Navro’z”, 2018, – B. 73.

zavqi, ma'rifati zarur. Qur'oni Karimdagi bir necha oyatlar (Ibrohim: 14/22, Isro:17/29, 39, Vas-Saffot: 37/42, Vaz-Zoriyot: 57/40, Qalam: 68/30, Maorij: 70/30)da malomat zikr etiladi. Biroq mutasavviflar asosan Moida va Qiyomat oyatlarida marhamat qilingan malomatchi nafs mazmun-mohiyatini hayotlariga tadbiiq etishgan. Tasavvufiy tafsirlarda malomat va muhabbat orasida bir bog'liqlik borligi aytilgan. Albatta, sulton ul orifin ham hikmatlarida malomatiylik g'oyalarini mana shu qarashdan kelib chiqib, ilgari suradi. Biroq barcha hikmatlarni bog'lab turuvchi bir oshiqlik zanjiri ham mavjud. Shuning uchun ko'ngillarda ishqning tug'ilishi Allohning inoyati, lufu marhamati sifatida qaralgan:

*Ishq bobini Mavlim ochqoch, mango tegdi,
Tufroq qilib, hozir bo'l deb bo'yum egdi,
Boron sifat malomatning o'qi tegdi,
Paykon olib, yurak-bag'rim teshtim mano³.*

Malomat o'qlarining yomg'ir kabi yog'ilib, yurak-bag'irni teshishi qalbda muhabbat urug'ining unayotganidan bir nishonadir. Ahmad Yassaviy oshiqlikda malomatning o'rin va mavqeini ko'rsatib bergan edi. Kalomullohdagi "malomatchi nafs" iborasi tazkiya va tasfiya etilayotgan nafs ma'nosida kelgan. Mutasavviflar nazdida, nafs tarbiyasi "O'lmasdan burun o'ling" qudsiy hadisi orqali tushunilgan va amalga oshirilgan. Zero, o'zining ayblaridan ko'z yummay, xalq va Xoliq qarshisida har lahza o'lib-tirilguvchi, shubhasiz, malomatchi nafsdur. Hikmatlarda bunga takror-takror e'tibor qaratilib, malomatiylik orzusi mazkur hadis orqali izohlab berilgan:

*Oshiq ishi osonidur jon bermaklik,
Malomatni boshga olib bosh bermaklik,
"Mutu qobla an tamutu" xok bo'lmoqlik,
Oshiq qullar o'lmas burun o'lar emish⁴.*

Ma'lumki, Haq yo'lehisining Mahbubiga tuhfasi qalbi, zakoti esa jonidir. Ishq ahli bundan ortiq munosib hadyani o'ylashmagan. Jon bermoqlik sirri "Mutu qobla an tamutu" hadisining mohiyatini mushohada eta olish bilan anglashiladi.

Hikmatlarda "kamsitish, tahqirlash, xo'rlash" kabi ma'nolarni anglatuvchi *ihonat* so'zi ko'pincha malomat bilan yonma-yon qo'llanadi. Bu esa kitobxon shuurida, malomat holining ta'sirini kuchaytiradi.

Ahli zohir va ahli botin, suvrat va ma'ni sohiblari, qol va hol vakillari orasidagi ziddiyat va anglashilmovchilik hanuzgacha barham topmagan. Demak, Yassaviyning tanqidlari ogohlantiruvchi mazmunga ham egadir. Ayrim hikmatlarda Yassaviy malomat maylini nihoyatda kuchaytirib, o'zi haqida eng keskin fikrlarni ilgari suradi:

*Havoyi nafsu jahlimdin Azozil doimo xurram,
Yo'lum egri, o'zum g'ofil, yurushum hamma shaytonliq.
Qo'lumda donai tasbeh, ko'ngilda dom ila tazvir,
Namozu ro'zani tashlab, tilimda to'da yolg'onliq.*

³ Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent: "Navro'z", 2018, – B. 25.

⁴ Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent: "Navro'z", 2018, – B. 136.

Demak, bandaning kofir nafs va shaytoni laindan kuchliroq dushmani yo‘q. Biri hoyu havasga berilib, xorlik, tubanlikka yuz tuttirsas, iblisi lain esa hiylayu nayrangbozliklarni o‘rgatadi. Natijada ma’naviy nasiba unutilib, vujud talablari asosiy o‘ringa chiqadi, o‘zidan qoniqmaslik o‘rnini mamnunlik, ruhiy harakatsizlik, ruhiy harakatsizlik egallaydi. Vaholanki, malomatmashrab kishi uchun ruh va ko‘ngildagi o‘zgarish, yangilanish, holdan holga ildamlash, nihoyatda muhimdir.

Malomat maslagining hikmatlardagi tadrijiga e’tibor qaratilsa, “Devoni hikmat” muallifi yoshligida ham, oshiqlik va oriflik maqomiga yuksalganida ham nafs malomatini susaytirmagan. Hatto sunnat deya 63 yoshga yer ostiga kirganida ham noqis, g‘ofil, johilligidan o‘zini malomat qiladi. Tasavvuf va tariqat ta’limida musohiblik alohida ahmiyatga molik, chunki suhbat kimning kimga yaqinligi va nima uchun bog‘lanishini ko‘rsatadi. Yassaviy g‘ofillik, johillik va kohilligini “yamon izlab yaxshilardan” qochish bilan izohlaydi:

*Oltmish uchga yoshim yetti, o‘ttum g‘ofil,
Haq amrini mahkam tutmay ko‘nglum johil,
Ro‘za, namoz qazo qilib, bo‘ldum kohil,
Yamon izlab, yaxshilardin qochtim mano*⁵.

Malomatchi o‘tar dunyoga qo‘l siltagan, baqobilloh tomon mardona ketayotgan Haq oshiqidir. Tarkidunyo, tarki uqbo, tarki hasti maqomlarini qo‘lga kiritgan faqat Alloh taolo diydoriga talabgor faqirlardandir.

Malomatiylik tushunchalarining hikmatlardagi badiiy talqinlarida har turli timsol, ramz, istiloh bilan birga ifodasi o‘ziga xosligi alohida mavzu. Chunki hikmatlarda *malomat toshi*, *malomat yomg‘iri*, *malomat o‘qi*, *malomat paykoni*, *malomat tig‘i* kabi o‘xshatishlarga ham duch kelinadi. Nafsda kutilmagan harakat va orzuning dunyoga kelishi bilan qalbdagi malomat hissi tug‘iladi. Va odamni yangi bir fikr yo‘liga yo‘naltiradi. Buni ichki norozilik, ayb va nuqsonlarga iqrorlik, faqirlik, xoksorlik kabilar qo‘llab-quvvatlaydi. Malomat yaxshilikni yomonlikdan, yuksaklikni tubanlikdan, mehru muhabbatni qahru g‘azabdan, odamiylikni hayvoniylikdan, ilmni jaholat va nodonlikdan ajratish tajribasidir. Navoiy so‘zlari bilan aytganda “o‘zni yaxshi ko‘rsatish” g‘arazidan juda ko‘p salbiy iddao, o‘zaro anglashilmovchilik, tortishuv va olishuvlar paydo bo‘ladi. Malomatgo‘y nafs hakamlik qilganda inson botinidayoq bularning bari tugaydi. Malomatchining birinchi dushmani, ayblovcisi, haqiqatgo‘yi, murosasiz hakami o‘zi bo‘lganligi uchun uni g‘avg‘okashlik, tovlamachilik, riyo, hasad va g‘irromlikda qoralab bo‘lmaydi. Hamma gap malomatdan rostlik, tabiiylik, ochiqlik, haqqoniyat ko‘zgusi sifatida foydalana bilishdadir. Inson bir-birovi bilan olishib, urishib, zafar qozonishini ko‘zlaganida hech vaqt tinchlik va ittifoqqa erisholmaydi. U o‘zining nafsiga qarshi jang e‘lon qilib, hayvoniylik va shaytoniylikka nisbat berilgan dushmanlarini mag‘lub etish yo‘lini tanlasa, shundagina ko‘ngli mehr, shafqat, himmat, ma‘rifat qo‘rg‘oniga aylanadi. Malomatdan maqsad ham ranjni rohatga, noqislikni komillikka yetkazishdir.

⁵ Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent: “Navro‘z”, 2018, – B.25.